

Йовенко Л. І.

Образ героя-патріота в материнській поезії колискового циклу

*Йовенко Лариса Іванівна, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української літератури та українознавства
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
м. Умань Україна*

Анотація. У статті розглядається образ героя-патріота у материнській поезії колискового циклу, подаються окремі зразки колискових пісень, в яких оспівується героїзм українського козацтва і фрагментарно передаються деякі історичні факти. Розглядаються такі різновиди материнського мелосу, які сприяють формуванню виховного ідеалу людина-громадянина-патріота. Доводиться, що вихованню особистості, здатної на героїчний вчинок, приділено значну частку уваги в родинній етнопедагогіці українців, тому що виняткові громадянсько-патріотичні настрої були в усі часи властиві не тільки чоловікам, а й жіноцтву.

Ключові слова: герой-патріот, виховний ідеал, етнопедагогіка, колискова пісня, лицар, мужність, хоробрість.

Постановка проблеми. Сучасна доба характеризується гострими політичною, соціально-економічною, духовною кризами і відзначається подіями, що становлять значну загрозу для існування Української держави. Все це актуалізує потребу у зверненні до засад української етнопедагогіки, яка є потужним джерелом у формуванні активної громадянсько-патріотичної позиції особистості.

Важливість вирішення означеної проблеми підкреслювалася в урядових документах (Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, Концепції літературної освіти), а також під час відкриття П'ятої міжнародної виставки "Сучасні заклади освіти – 2014", в концепції якої акцентувалася увага на важливості громадянського і патріотичного виховання молоді в наш час.

Осердям практичної народнопедагогічної спадщини українців, потужним стимулом розвитку розумових, пізнавальних, моральних та духовних якостей споконвіку була усна народна творчість для дітей. На думку Г. Довженок, дитячий фольклор втілює в собі відвічний педагогічний досвід трудового народу і його основні моральні засади в цікавих і доступних дітям поетичних творах, які достойні бути передані як безцінний спадок нащадкам [5, с. 5].

Особливе місце в системі дитячого фольклору належить колисковій пісні, яку дослідники називають "першою енциклопедією українознавства, оскільки вона знайомить дитину зі світом рідного етносу, його мовою, релігією, історією, культурою, мораллю, звичаєвістю, через неї дитина отримує перші уявлення про народні ідеали, про добро та зло, про те, що "можна" і "не можна" [9, с. 45].

Огляд досліджень і публікацій. Свого часу чимало дослідників вивчали дитячий фольклор (Г. Барташевич, В. Гнатюк, О. Дей, Г. Довженок, В. Бойко, Л. Дунаєвська, М. Земцовський, А. Іваницький, С. Маховська, О. Правдюк, Н. Сивачук, Ю. Соколов, Г. Сухобрус, О. Таланчук, Л. Стрюк, П. Черемський, Ф. Яловий та ін.), записували зразки поезії дитинства (Л. Ленчевський, А. Димінський, П. Чубинський, В. Харків, Г. Танцюра, І. Гурін, М. Стельмах, Д. Музиченко, Н. Присяжнюк, М. Гайдай, Г. Колесниченко, М. Руденко, А. Шишовський, В. Уманець, Н. Неказаченко, М. Дмитренко, Л. Єфремова, Т. Колотило та ін.). Наукове осмислення колискових пісень здійснила відома на весь світ співачка, виконавиця материнського мелосу українців Ніна Матвієнко (стаття «Колискова – пісня матері»). Виховний потенціал колискових пісень відзначали Г. Довженок, Ф. Г. Лорка, С. Маховська, Н. Сивачук, В. Скуратівський та ін..

Метою статті є висвітлення образу героя-патріота в материнській поезії колискового циклу.

Виклад основного матеріалу. У наукових джерелах зустрічаються різні дефініції колискових пісень, більшість з яких головною їхньою функцією визнають практично-побутову та терапевтичну. На нашу думку, найбільш точним визначенням материнського мелосу є формулювання, запропоноване сучасною дослідницею родинної обрядової лірики С. Маховською: "Колискові пісні – синкретичний жанр позаобрядової родинної лірики для дітей, функціонально призначений для засинання (заспокоєння) дитини та введення її у простір етнічної культури" [8, с. 7].

Варто відзначити, що вихованню особистості, здатної на героїчний вчинок, приділено значну частку уваги в родинній етнопедагогіці українців, бо виняткові громадянсько-патріотичні настрої були в усі часи властиві не тільки чоловікам, а й їхнім матерям, жінкам, сестрам, донькам. В

українській усній народній словесності поширений мотив, де мати повчає сина неухильно виконувати свій обов'язок перед власним народом:

Ззаду війноньки

Не зоставайся [1, с. 124].

Вивчення зразків материнського мелосу засвідчило існування окремих варіантів колискових пісень, в яких оспівується героїзм українського козацтва і фрагментарно подаються деякі історичні факти:

Коту, коту, котусю!

Займи нашу телусю

На попову толоку –

Там трави по боки.

Кінь біжить – трава шумить,

А в тій траві козак лежить,

А я, ненька старенька,

З діточками зосталася...

Нічим діточок кормить,

Нікому розуму їх вчить!

Прийшла ненька рідненька,

Стала плакати-ридати,

Горькі сльози проливати:

– Лучче було б не родився,

Чим нехристом ти убився,

З білим світом розлучився!

Поцоканий, порубаний,

От солнишка загорів,

От вітроньку почорнів

І кілочком прибитий,

Серпанкою прикритий.

Бай, бай, бай! [9, с. 48].

"Ідеалом чоловіка в українській фольклорній пам'яті постає воїн-козак, лицар, духовний аристократизм якого є прикладом, взірцем для молодих", – зазначає Н. Сивачук [9, с. 48]. Окремі зразки материнської поезії колискового циклу переконують в тому, що саме в цьому фольклорному жанрі починає вимальовуватися виховний ідеал людини-громадянина-патріота:

Люлі, люлі, люлі!

Люлі, синку, люлі!

Да виростай, виростай в забаву,

Козацтву на славу,

Вороженькам на розправу [9, с. 29].

Люляй, люляй, мій синочок,

Виростай ти, як дубочок.

Кінь у стайні виграває,

Та й поїдем по Дунаю [8, с. 85].

Люляй, люляй, мій синочку,

Тато зробить колисочку,

Зробить шаблю кленову,

Купить коника гнідого.

Мати вишиє сорочку,

Люляй, люляй, мій синочку [8, с. 84].

Подекуди у побажаннях дитині визначаються високі моральні взірці українців, а також звучить тема громадянського обов'язку особистості:

Щоби-с росло на потіху,

А добрим людям на послугу [9, с. 25].

Бути героями українці прагнули з дитинства. Зокрема, Г. Ващенко, аналізуючи коріння хоробрості нашого народу, стверджує, що українці не мали причин шукати інших земель, а відтак, маючи лагідну вдачу, не могли бути ні войовничими, ні експансивними. Свою ж землю доводилося

захищати доволі часто і тут наші прабатьки демонстрували справжню хоробрість [1, с. 106]. "Українці, не будучи агресивними, в той же час були дуже свободолюбивими й не помирилися б зі становищем рабів...", констатує видатний етнопсихолог [1, с. 108]. Окрім цього нашу миролюбивість Г. Ващенко виводить з екзогамії, яка "сприяла мирним і приязним відношенням до інших племен" [1, с. 106].

Мужність пов'язується дослідниками з відчуттям людської гідності і цим також відрізняє її від агресивності, бо хоробрість має почуттєво-розумове, а войовничість стихійно-інстинктивне підґрунтя [1]. Таке поєднання мужності з гідністю характерне для ідеалу людини княжої доби (пригадаймо "Повчання" Володимира Мономаха). На не агресивність і навіть на певну пасивність українців вказують слова Г. Ващенко: "Український лицар живе для Батьківщини: він завжди готовий віддати за неї життя" [1, с. 124]. На думку, дослідника, хоробрість пов'язана з глибокою гуманністю і навіть із ніжністю й чуйністю: "Хоробрість завжди зв'язана з ідейністю. Хоробра людина ризикує й жертвує життям в ім'я якоїсь ідеї (батьківщина, віра, честь)" [1, с. 108].

Варто підкреслити, що риси національної вдачі передаються до наступних поколінь під впливом таких факторів, як географічне розташування, багатство ґрунтів, історична доля і впливають на кожну особистість протягом її існування (Б. Цимбалістий). Особливості окреслених факторів позначаються на поведінці, настанові, ментальності. За словами Б. Цимбалістого, "хліборобске населення, розташоване на якомусь пограниччі, нагло знаходиться перед небезпекою постійної інвазії. Населення змушене до оборони. Коли це триває протягом кількох поколінь, наступає зміна вдачі. Потреба оборони стає складником національної ідеології і традиції. Життя мусить проходити в постійній чуйності, в напруженості і активній постанові, як теж у суворості. Населення мусить бути готове кожночасно вхопити зброю. Все це відбивається в зміненій ментальності і поведінці батька, старшого брата та інших дорослих. Доростаюча дитина підсвідомо починає взоруватись на типі завойовника. Так теж під постійною загрозою кочовників, міг витворитись в Україні 16-17 ст. козацький тип, тобто тип вояка-хлібороба" [10, с. 41].

Чи не тому хлопці ще з колиски мріяли податися до війська:

У одну трубу заграю,
Як коника сідлаю,
А в другу заграю,
На коника сідаю,
А в третю заграю –
З твого дворика з'їжджаю,
А в четверту затрублю,
Серед війська стоячи
І шабельку держачи,
Щоб зачула матуся [1, с. 124].

Звертаємо увагу й на те, що ще давні воїни-слов'яни добре усвідомлювали важливість всебічного розвитку особистості «від сповитку» і вважали, що якщо дитину від народження не взяти під постійний контроль, то в першому ж поєдинку вона загине. Відповідно до давніх біоенергетичних традицій слов'ян, наші пращури підвішували люльку з немовлям до сволюку хати так, щоб вона, легенько гойдаючись, торкалася стіни і під час удару дитина інтуїтивно, йдучи за законами природи, групувалася, згортаючись калачиком. Саме так "входили в давні часи майбутні воїни слов'янських родів до нового земного життя. Саме так вселявся в них космічний вогонь-помічник, який вів їх по життєвій стежині і не відали воїни великих слов'янських родів ніякого страху", – відзначає майстер рукопашного бою, інструктор загону спеціального призначення Ю. Зайцев [6, с. 5].

У колискових піснях материнського циклу українці ідеалізували власних героїв, наділяючи їх найкращими загальнолюдськими чеснотами. Оспівуючи своїх найкращих синів, люди сподівалися, що згодом неминуче буде повернуто волю, славу козацького війська.

Козаки заслужили вічну любов українців, велику повагу і невмирущу пам'ять підростаючих поколінь. "Святі лицарі", "захисники Вітчизни, материзни і дідизни", "визволителі з турецької і татарської неволі", "лицарі честі і звитяги", "наші невмираки, характерники", "захисники волі і свободи", "славне Запорожжя", – найвищі характеристики дали українці героям-запорожцям [7, с. 7].

Г. Ващенко стверджує, що народна пісня найбільшою мірою характеризує ідеал людини, оскільки "виявляє саму душу народних мас, тоді коли письменство безпосередньо віддзеркалює погляди окремих авторів..." [1, с. 119]. Найдорожчими цінностями для українського лицаря є слава і честь:

...Як злетілися орли
Чайки рятувати,

Слави здобувати...[1, с. 124].

...Нехай піде наша слава

Поміж лицарями ...[1, с. 124].

Козаки були гідними нащадками героїко-патріотичних традицій своїх предків богатирської епохи в історичному поступі. Яскравим прикладом козацької духовності була ідея, яка вміщувалася у величому понятті "слава".

Враховуючи загальне визначення освіти ("...процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання" [4, с. 241]), можна припустити, що її основною метою є сприймання інформації про оточуючий світ, який переважно пам'ятає і оспівує лише героїв. "Слава Україні!" "Героям слава!", – етикетні мовленнєві формули, які яскраво ілюструють збереження пам'яті про героїчні періоди життя власного етносу. Недаремно радянська освітня політика ставила за мету винищити педагогіку героїки українського народу – козацьку педагогіку, яка була і лишається сьогодні найвищим виявом народної педагогіки нашої нації.

"Слава" як лицарське поняття ще донедавна вживалося рідко, однак трагічні події, які відбуваються в Україні з кінця 2013 року, показали, що в нашому суспільстві виявилось багато особистостей з активною патріотичною життєвою позицією, які ємкий й історично виправданий зміст поняття "слава" прирівняли до подій свого життя.

Дослідники відзначають значний пізнавальний і виховний потенціал цього поняття: "...з його відродженням, засвоєнням підростаючими поколіннями його багатогранного змісту і високого національного смислу, героїчного пафосу буде відроджуватися в усьому світі добра і гучна слава козацтва, всієї України, все вище підніматиметься планка духовності кожного українця" [7, с. 51].

Принагідно зауважимо, що ще давні слов'яни вшановували богиню перемоги – Славу, Прославу, Велику Славу. "Первісним етапом виникнення язичницьких культів було поклоніння берегиням рідної землі. У наших предків Велика Богиня-Праматір могла називатися Славою та мати неабиякий стосунок до походження етноніму слов'яни, які славили її під час богослужіння" [3, 483].

Про цю богиню згадується у "Велесовій книзі": "Б'є крилами Мати наша Слава і говорить нам о труднім часі засухи і мору худоби"; "Б'є крилами Мати наша Слава і велить нам іти до січі, і маємо йти. І нам ні до банкету, ні до їства борошняного, ні до м'яса смачного, і маємо спати на сирій землі і їсти траву зелену, доки не буде Русь вільна і сильна..." [2, с. 116].

Дослідження показало, що величаве поняття "слава" зберігається сьогодні також у ритуальному мовленні, що супроводжує пологову обрядовість Уманщини. Матеріали пошукових студентських фольклорно-етнографічних експедицій (факультет української філології при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини) містять такі свідчення респондентів: "Як засне мала дитина, то мати повинна тихенько промовити таке благословення: "Слава родині, слава дитині, слава Богу святому, щоб спала дитина у тихому дому!". Після цього варто було обов'язково перехреститися (записано у селі Черповоди Уманського району Черкаської області у 2008 році від Гриненко Марії Степанівни, 1943 р. н.).

Висновки і перспективи досліджень. Таким чином, в означеному фольклорному жанрі відтворене народне розуміння патріотизму, героїчних подвигів, обов'язків та турботи про рідних, громаду, високих родинних почуттів, людяності, високої моралі та етики. В окремих зразках материнської поезії колискового циклу втілюється виховний ідеал української нації – герой-патріот, воїн-захисник, борець за вищі цілі, свободу і щастя нашого народу.

Подальшої розробки потребує проблема висвітлення принципів антеїзму в народних думках та історичних піснях українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава: Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. – 190 с.
2. Велесова книга: Легенди. Міти. Думи / упорядкування, ритмічний переклад, підготовка перекладного й автентичного текстів, стаття, довідкові матеріали Б. І. Яценка. За редакцією В. А. Довгича. – К., Веселич, 7502 (1994). – Кн. 1–4. – 316 с.
3. Войтович В. М. Українська міфологія / В. Войтович. – К.: Либідь. 2002. – 664 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
5. Довженок Г.В. Дитячий фольклор: Колискові пісні та забавлянки / Г. Довженок. – Київ: «Наукова думка», 1984. – 470 с.

6. Зайцев Ю. Путь воина-славянина. Древние биоэнергетические традиции / Ю. Зайцев. – Минск: Современ. слово, 2009. – 224 с.
7. Кузь В., Руденко Ю., Губко О. Українська козацька педагогіка і духовність / В. Кузь, Ю. Руденко, О. Губко. – К., 1995. – 114 с.
8. Маховська С. Дитина: родини, хрестини, перші кроки: монографія / С. Маховська. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – 216 с.
9. Сивачук Н. Український дитячий фольклор: Підручник / Н. Сивачук. – К.: Деміур, 2003. – 288 с.
10. Цимбалістий Б. Родина і душа народу / Б. Цимбалістий // Українська душа. Збірник статей. – Нью-Йорк – Торонто: В-во «Ключі», 1956. – с. 26–43.

References translated and transliterated

1. Vashenko G. Educational ideal / G. Vashenko. – Poltava: Ed. gas. "Poltava Gazette", 1994. – 190 p.
2. Veles book: Legends. Myths. Thinking / Ordering, rhythmic translation, translated and preparation of authentic texts, articles, reference materials B. I. Yatsenko. Edited by A. Dovhycha. – K. Veselych, 7502 (1994). – Bk. 1-4. – 316 p.
3. Voytovych V. M. Ukrainian mythology / V. Voytovych. – K. : Lybed. 2002. – 664 p.
4. Goncharenko S. Ukrainian Pedagogical Dictionary / S. Goncharenko. – K. : Cygnus, 1997. – 376 p.
5. Dovzhenok G. V. Children's Folklore: lullabies and zabavlyanky / G. Dovzhenok. – Kyiv: "Scientific Thought", 1984. – 470 p.
6. Zaitsev Yu. Way Slav warrior. Ancient traditions byoenerhetycheskye / Yuri Zaitsev. – Minsk: Sovr. word, 2009. – 224 p.
7. Kuz V., Rudenko Yu., Sponge O. Ukrainian Cossack pedagogy and spirituality / Kuz V., Rudenko Yu., Sponge O. – K., 1995. – 114 p.
8. Mahovska S. Child: family christening, first steps: monograph / S. Mahovska. – Kamenetz-Podolsk: PE "Medobory-2006", 2013. – 216 p.
9. Syvachuk N. Ukrainian children's folklore: Tutorial / N. Syvachuk. – K. : Demiur, 2003. – 288 p.
10. Tsymbalistyi B. Family and soul of the people / B. Tsymbalistyi // Ukrainian soul. Collection of articles. - New York - Toronto Prospect "key", 1956 - p. 26-43.

Iovenko L. I. The image of the hero-patriot in maternal lullaby poetry

Abstract. The article lighted up the image of the hero-patriot in maternal poetry of cradle cycle, submitted certain examples of lullabies that shows the heroism of Ukrainian Cossacks and some historical facts. We consider some types of parent melodies, which emerge educational ideal of citizen-patriot. It is proved that the education of the individual that could be capable of heroic action, was given much attention in Ukrainian ethnopedagogics, because exceptional civic and patriotic sentiments were at all times characterized not only men but women as well.

Keywords: hero-patriot, educational ideal, ethnopedagogics, lullaby, knight, courage and bravery.

Йовенко Л. И. Образ героя-патриота в материнской поэзии колыбельного цикла

Аннотация. В статье рассматривается образ героя-патриота в материнской поэзии колыбельного цикла, подаются отдельные образцы колыбельных песен, в которых воспеваются героизм украинского казачества и фрагментарно передаются некоторые исторические факты. Рассматриваются такие разновидности материнского мелоса, которые способствуют формированию воспитательного идеала человека-гражданина-патриота. Доказывается, что воспитанию личности, способной на героический поступок, уделяется значительное внимание в семейной этнопедагогике украинцев, потому что исключительные гражданско-патриотические настроения были во все времена свойственны не только мужчинам, но и женщинам.

Ключевые слова: герой-патриот, воспитательный идеал, этнопедагогика, колыбельная песня, рыцарь, мужество, храбрость.